

فقه فناوری اطلاعات و ارتباطات

حریم خصوصی

مستثنیات حکم حریم خصوصی

نظارت دولت بر عملکرد مردم

۸۴- جلسه بیست و سوم

۹۴/۲/۳۱

دلیل عقلی

دلیل عقلی:

در اینجا به بررسی دلائل عقلی می‌پردازیم که بر تخصیص ادله حرمت تجسس به مواردی که حاکم مجاز است آن را انجام دهد دلالت دارد:

۱- تجسس برای نظارت بر بازار

- در دنیای مدرن حکومتی خوب است که به وضع معیشتی مردم رسیدگی کند.
- رسیدگی به وضع معیشتی مردم نیازمند نظارت بر بازار و اصناف آن است.
- بدون اطلاعات کافی از وضع بازار امکان حکومت خوب وجود ندارد.
- بنابر این عقل عملی حکم می‌کند به حسن نظارت بر رفتارهای اقتصادی بازار و مردم
- تجسس از افعال بازاریان برای کنترل بازار نه تنها کار قبیحی نیست بلکه از وظائف یک حکومت خوب شمرده می‌شود.
- همچنین متخلفان در بازار باید شناسایی و مجازات شوند. آنان که احتکار می‌کنند و با بازار گرمی و بورس‌بازی و دلالی موجب افزایش بی‌رویه قیمتها در بازار می‌شوند، باید به امر حکومت درآیند و دست از خودکامگی و سودجویی شخصی بردارند.
- البته روشن است که اقتصاد آزاد دلالت دارد بر آزادی افراد در کسب و کار و قیمتها ولی نباید این آزادی منجر به اجحاف به مستمندان و افزایش بی‌رویه قیمتها گردد.

دلیل عقلی

دلیل عقلی:

۲- تجسس برای رسیدگی به محرومان

- عقل حکم می‌کند که حکومتی خوب است که به وضع معیشتی مردم رسیدگی کند.
- رسیدگی به وضع معیشتی مردم نیازمند خبرگیری از مستمندان و فقر است.
- بدون اطلاعات کافی از وضع فقرا امکان حکومت خوب وجود ندارد. و برای شناخت فقرا باید اخبار و اطلاعات کافی از وضع معیشت مردم داشته باشد.
- بنابر این تجسس از احوال مردم برای تمیز فقیر از غنی و شناسایی مستمندان و رسیدگی به آنان نه تنها کار قبیحی نیست بلکه از وظائف یک حکومت خوب شمرده می‌شود.
- اگر حکومتی بدون لحاظ فقر و غنای افراد به تقسیم بیت المال یا توزیع یارانه‌ها بپردازد به وظیفه خود عمل نکرده است. برای شناخت فقر و غنای افراد باید مجاز به تجسس از احوال مربوط شهروندان باشد. بنابر این عقل عملی حکم می‌کند به حسن تجسس از احوال مستمندان به هدف شناسایی و رسیدگی به آنان.
- بنابر این اجرای یک برنامه رایانه‌ای برای تشخیص حجم مبادلات تعریف شده برای مرز فقر و غنا و تحصیل نام کسانی که صلاحیت برای دریافت یارانه بیشتری را دارند برای حکومت مجاز بلکه وظیفه است.

دلیل عقلی

دلیل عقلی:

۳- تجسس برای جلوگیری از فساد

- عقل عملی حکم می‌کند که دخالت و کشف و تجسس از امور جامعه برای جلوگیری از مفاسد و مفسدان بر یک حکومت خوب لازم است. یک حکومت خوب وظیفه دارد که مروادات و مبادلاتی که به انحطاط جامعه اسلامی منجر می‌شود یا مانع اقتدار حکومت اسلامی است را بگیرد.
- گاهی برخی فعالیت‌های اقتصادی و تجاری/امنیت ملی را به خطر می‌اندازد.
- برخی دیگر ممکن است توانمندی جامعه اسلامی را به خطر اندازد مثل مواد مخدر. عقل حکم می‌کند که ولی امر یا منصوبین از طرف او وظیفه دارند با ورود خود در بازار و نظارت بر رفتار اقتصادی شهروندان از این نوع معاملات جلوگیری کنند.
- البته روشن است که اهمیت جلوگیری از فساد خاص باید به درجه‌ای بالاتر از اهمیت حفظ حریم خصوصی باشد. بنابر این منظور از فساد در اینجا مواردی از فساد است که نزد شارع از درجه اهمیت بالاتری نسبت به حفظ حریم خصوصی برخوردار است. از این جمله می‌توان به نقض امنیت ملی، توزیع گسترده مواد مخدر، جاسوسی، سرقت مسلحانه، باندهای تبهکاری، خانه‌های ترویج فحشاء و فسادهایی مانند آن اشاره کرد.

دلیل عقلی

دلیل عقلی:

اشکال:

عقل عملی گرچه به حسن رسیدگی به محرومان، جلوگیری از فساد و نظارت بر بازار به وسیله حکومت حکم می‌کند ولی در عین حال چنانچه در بحث از دلیل عقل بر حرمت حریم خصوصی گذشت عقل به قبح ورود به حریم خصوصی روابط و اقتصاد شهروندان نیز حکم می‌کند. وجه جمع بین این دو حکم عقلی این است که حاکم طوری به محرومان رسیدگی کند یا از فساد جلوگیری کند یا نظارت بر بازار داشته باشد که موجب نقض حریم خصوصی شهروندان نشود.

دلیل عقلی

دلیل عقلی:

جواب:

عقل گرچه حاکم را به رعایت حریم خصوصی شهروندانش الزام می‌کند ولی در عین حال این الزام را شامل موارد فوق یعنی نظارت بر بازار و رسیدگی به محرومان و جلوگیری از فساد نمی‌داند. یعنی در کنار حکم به رعایت حریم خصوصی مردم، حکم الزامی دیگری دارد حاکی از لزوم جلوگیری از فساد، تحصیل امنیت، رسیدگی به فقرا و کارآمدی اقتصاد حکومت طوری که به دلیل اهمیت این موارد نزد عقل نسبت به رعایت حریم خصوصی شهروندان بر حاکم از ابتدا حکم به قبح حریم خصوصی اشخاص را محدود به مواردی می‌کند که این موارد متوقف بر آن نباشد.

بنابر این در حالت عادی عقل حکم می‌کند به قبح ورود به حریم خصوصی شهروندان ولی اگر مسأله نظارت بر بازار یا رسیدگی به محرومان یا جلوگیری از فساد باشد عقل دیگر به قبح ورود به حریم خصوصی شهروندان حکم نمی‌کند. یعنی از ابتدا حکم عقل به قبح ورود به حریم خصوصی شهروندان مضیق است و این موارد تخصیصاً از حکم عقل به قبح ورود به حریم خصوصی شهروندان خارج است و این به دلیل اهمیت این وظائف نزد عقل نسبت به رعایت حریم خصوصی شهروندان از سوی حاکم است.

دلیل عقلی

دلیل عقلی:

ادامه جواب:

اگر نزد عقل دو حکم به حسب ظاهر معارض باشند و یکی اهم از دیگری نباشد آن گاه عقل از باب تعارض حکم به تخییر می‌کند. اما اگر یکی را اهم از دیگری بیابد از ابتدا، حکم مهم را اخص از حکم اهم صادر می‌کند و دائره شمول آن را ضیق‌تر می‌گیرد و در مقابل دائره شمول حکم اهم را عام‌تر در نظر می‌گیرد طوری که اگر موردی یافت شود که مصداق هر دو باشد آن گاه موضوع حکم مهم را طوری از ابتدا ضیق می‌کند که شامل موضوع حکم اهم نگردد. در اینجا تعارض ظاهری و در بدو امر است و در نهایت منحل می‌شود.

دلیل عقلی

شاهد این حکم عقلی شهود شهروندان است حاکی از این که یک حکومت خوب باید توانایی داشته باشد تا خیرات فوق را ولو با ورود به حریم خصوصی دیگران در حوزه‌های روابط اقتصادی مربوط تحصیل کند.

مثلاً بسیاری از کشورها قوانینی را در باب پولشویی وضع کرده و بر رفتارهای اقتصادی مشکوک شهروندان نظارت می‌کنند و از تحصیل، تملک، نگهداری یا استفاده از عواید حاصل از فعالیت‌های غیرقانونی با علم به اینکه به طور مستقیم یا غیرمستقیم در نتیجه ارتکاب جرم به دست آمده باشد، جلوگیری کند. از جمله این موارد تصویب قانون پولشویی در سال ۱۳۸۷ در کشور ماست که طبق ماده ۴ آن شورای عالی مبارزه با پولشویی به ریاست وزیر امور اقتصادی، تشکیل و موظف گردید که جمع‌آوری و کسب اخبار و اطلاعات مرتبط و تجزیه و تحلیل و طبقه‌بندی فنی و تخصصی آنها در مواردی که قرینه‌ای بر تخلف وجود دارد طبق مقررات، به انجام رساند. همچنین در آیین‌نامه اجرایی این قانون آمده است که معاملات تجاری بیش از ۱۵ میلیون تومان که با موضوع فعالیت ارباب رجوع و اهداف تجاری شناخته شده از وی مغایر باشد، یا طبق عرف کاری اشخاص پیچیده، غیرمعمول و بدون اهداف اقتصادی واضح باشد از جمله معاملات مشکوک است و طبق قانون باید مورد بازرسی قرار گیرد.

دلیل عقلی

اشکال دوم:

ادله حرمت تجسس از جمله لاتجسسوا اطلاق دارد و اطلاقش موارد فوق را نیز در برمی گیرد بنابراین عموم قرانی مخالف با دلیل عقلی اقامه شده است و هر چه که خلاف قران باشد باید آن را به کناری نهاد.

پاسخ:

اولاً

حکم عقلی به الزامات یک حکومت خوب بخشی از قرائن متصل است که موجب محدود شدن دائره اطلاق می شود. به عبارت دقیق تر اطلاق از ابتدا در باب وظائف مربوط به یک حکومت خوب منعقد نمی گردد. چون حجیت اطلاق مبتنی بر تکمیل مقدمات حکمت است و از جمله مقدمات حکمت عدم ورود قید یا قرینه مخالف اطلاق است. و روشن است که حکم عقلی متصل قرینه ای کافی برای انصراف اطلاق است.

دلیل عقلی

ثانیاً

- احکام اسلامی نوعاً به دو دسته تقسیم می‌شوند برخی از احکام اسلام در صدد تنظیم روابط فرد- فرد است و برخی دیگر از احکام اسلام در صدد تنظیم روابط حکومت- فرد است. به عبارت دیگر گاهی وظائفی که در اسلام تعیین شده تکلیف آحاد جامعه است اعم از این که تکلیفی فردی باشد یا تکلیفی اجتماعی. مثل وجوب نماز و روزه و دفن میت و حرمت دروغ و زنا و ربا ولی گاهی وظائفی که در دین آمده تکلیف حاکم اسلامی است. مثل تعیین مرزبانان، بسیج برای جهاد، تقسیم عادلانه بیت‌المال و مانند آن.
- شاید بتوان ادعا کرد که ادله فوق به دلیل وجود قرینه مربوط به وظائف فرد- فرد (C-C) است و ربطی به وظائف حکومت- فرد (G-C) ندارد.

دلیل عقلی

به نظر می‌رسد آیات قرانی در صدد بیان تکالیف فرد-فرد است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

(الحجرات-۱۲)

- گرچه خطاب در این آیه عموم مؤمنان است ولی تصریح به این که تکلیف موجود در آیه مربوط به بعضی نسبت به بعض دیگرست روشن می‌کند که خطاب در این آیه حاکم اسلامی را از آن جهت که حاکم اسلامی است دربر نمی‌گیرد.
- این بدان معنا نیست که آیه دلالت بر جواز این نوع افعال بر حاکم دارد بلکه بدان معناست که این آیه دلالت بر حرمت این امور بر حاکم ندارد.
- طبعاً حاکم نیز به عنوان عضوی از اعضای جامعه اسلامی حق ندارد که این کارها را در حق دیگر شهروندان مرتکب شود.
- ولی اگر حکومت‌داری و ولایت ایجاب کرد که برای اداره جامعه اسلامی، گمان به کسی ببرد یا از احوال یک تاجر تجسس کند یا در پرونده‌ای اعمال سابق ارتكابی او را نگهداری و نقل کند مشمول حکم این آیات نیست. روشن است که یک حاکم خوب حاکمی است که به موقع جلوی کار مجرمان و مفسدان را بگیرد و این جز به ردگیری امور مظنون و تجسس و ذکر معایب برخی از شهروندان در جلسات امنیتی میسر نیست.

دلیل عقلی

ولی به نظر می‌رسد که این پاسخ اگر به همان پاسخ اول بازنگردد وجهی نداشته باشد، چون گرچه در این موارد حاکم از آن جهت که حاکم است مشمول آیات نهی تجسس نیست ولی از آن جهت که عضوی از اعضای جامعه شهروندی است مشمول آیه است. بنابر این دلیل درست همان است که در پاسخ اول گذشت که در مواردی چون تحصیل امنیت، آیات مذکور به حکم عقل و یا نقل تخصیص خورده است.

۴-۳- خاتمه: نکات بحث

اول: ممنوعیت تجسس از حریم بدنی و حریم خانه و روابط خانوادگی

آنچه گفتیم از جواز تجسس حاکم از شهروندان فقط در امور اقتصادی شهروندان است جایی که خوب حکومت کردن بر آن متوقف باشد. بنابر این حاکم یا مأموران او حق ندارند به زندگی خصوصی خانوادگی شهروندان به بهانه مسئولیتی که در مسائل اقتصادی دارند سرک بکشند. حریم خصوصی شهروندان شامل حریم بدنی، حریم خانه و روابط خانوادگی همچنان در شمول حرمت تجسس قرار دارد. بنابر این حاکم نمی‌تواند روابط درون خانه یا مراودات شخصی او را با دیگران را کشف کند. همه این موارد تخصصاً از حکم عقل به الزامات حکومت خوب خارج است.

نکات بحث

دوم: رصد با ابزارهای الکترونیکی

دولت نمی‌تواند به بهانه کشف فقر فقرا و برای کمک به آنان درون خانه‌های آنان را پنهانی با دوربین رصد کند یا تلفن آنها را با این هدف شنود کند و کارهایی مانند این انجام دهد چون این امور از مصادیق ورود در منزل و حریم بدنی، و حریم خانه و روابط خانوادگی آنان است. دلیل این امر قصور ادله لفظی و عقلی است که دلائل نهی از تجسس را تخصیص می‌زنند. شمول آیه نهی از ورود به منزل دیگران، مقید به قیدی نیست و قرینه‌ای هم بر این که این حکم مربوط به روابط فرد-فرد است وجود ندارد بلکه برعکس شمول این حکم در باب ارباب قدرت از جمله حاکمان آکد است. چون آنان هستند که توانایی بیشتری برای چنین کارهایی دارند. چون آنان پاسبانان و فرمانداران را تعیین می‌کنند و آنها بر مردم مسلط می‌شوند و می‌توانند بدون هیچ محدودیتی به خانه مردم وارد شوند. روایات زیادی نیز گذشت که فهم عموم مردم از آیه جلوگیری از ورود حاکمان به منازل اشخاص را نیز شامل می‌شد. همچنین قبلاً بحث کردیم که فرقی بین رصد با دوربین و ابزارهای الکترونیکی یا رصد مستقیم بدون ابزار نیست و آیه نهی از دخول همه این موارد را شامل می‌شود:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (النور- ۲۷)

نکات بحث

سوم: اهمیت تأمین امنیت شهروندان

آنچه از نهی از ورود به حریم بدنی و حریم خانه و خانواده در آیه آمده است به مواردی که حاکم شرع به ورود به منازل اشخاص برای تأمین امنیت شهروندان یا دلائلی مانند آن حکم کند تخصیص خورده است. این تخصیص از ادله‌ای مستفاد است که دلالت بر الزام حاکم به تأمین امنیت شهروندان دارد. بنابر این ادله، هر جا که تأمین امنیت ملی مثل مسأله جاسوسان خارجی یا تأمین امنیت اجتماعی مثل مسأله محاربان و کسانی که با سلاح از مردم زورگیری کنند مبتنی بر ورود به منازل باشد با حکم حاکم شرع یا قاضی منصوب این امر مجاز است. یعنی حاکم شرع می‌تواند ورود به خانه افرادی را که مظنون یا مقطوع به جاسوسی برای اجانب یا حمله مسلحانه به مردم و مانند آن هستند تجویز کند. در این حال نصب دوربین یا شنود تلفنی افراد مظنون یا مقطوع به جاسوسی یا حمل سلاح با تجویز حکم حاکم شرع بلامانع است. ادله این حکم در بحث از امنیت بررسی خواهد شد.

نکات بحث

تذییل: اهمیت حریم خصوصی در عصر فناوری اطلاعات

باید دانست که آنچه بحث شد از معنا و مفاد حریم خصوصی و احکام شرعی و مستثنیات آن، ذاتاً مربوط به حوزه فناوری اطلاعات نیست اما خصوصياتی در رابطه بین فناوری اطلاعات و حریم خصوصی وجود دارد که در دنیای کنونی بحث از حریم خصوصی از محورهای اصلی بحث از احکام فناوری اطلاعات قرار گرفته است. فناوری اطلاعات خصوصياتی دارد که موجب شده است بحث از حرمت حریم خصوصی یکی از عمده‌ترین احکام مربوط به فناوری اطلاعات باشد. امروزه فناوری اطلاعات اموری را ممکن ساخته که در گذشته ممکن نبوده است یا تا این حد ممکن نبوده است. یعنی برخی از این به خود افعال بشر و برخی دیگر به کمیت آنها باز می‌گردد. این که فردی داخل خانه کسی را رصد کند در روزگار قدیم ممکن بوده است چون فردی بالای پشت بام منزل خود می‌رفته و از آنجا حیاط همسایه را رصد می‌کرده است. اما این اشراف فیزیکی محدود به کسانی بوده که با هم رابطه نزدیکی داشته‌اند و همدیگر را می‌شناخته‌اند و تلاش می‌کردند با زندگی مسالمت‌آمیز محیطی امن برای یکدیگر فراهم کنند. به همین دلیل نقض کنندگان حریم خانه بسیار محدود بوده و نهایتاً به چهار جهت خانه محدود می‌شده است. به علاوه، نقض حریم خانه به دلیل ارتباط شناخت و همسایگی بسیار نادر اتفاق می‌افتاده است. اما امروز با ابزارهای جدید رصد حریم خانه گستره‌ای عجیب و غریب پیدا کرده که در قدیم تا این حد میسر نبوده است. امروز هر تلفن همراه دوربین‌دار امکان رصد محیط پیرامون خود را به هکرها می‌دهد و تقریباً در تمام خانه‌ها چنین ابزاری یافت می‌شود. امروز اگر شما در محیطی باز قرار بگیرید برای ماهواره‌ها رصد تردد شما میسر است. علاوه بر آن بسیاری از تلفن‌های همراه دارای جی پی اس (دستگاه موقعیت‌یاب جهانی) هستند که محل حضور شما را به ماهواره‌های موقعیت‌یاب گزارش می‌دهند. ضمن آن که تمام ماهواره‌های تلفنی باید شما را بیابند تا تماس را به شما متصل کنند پس تمام آنها می‌توانند موقعیت تقریبی شما را از روی آنتن‌های بی‌تی‌اس (محل ایستگاه ارسال و دریافت) تعیین کنند.

نکات بحث

تذیل: اهمیت حریم خصوصی در عصر فناوری اطلاعات

از میان آنچه موجب گشته تا بحث از حریم خصوصی در احکام فناوری اطلاعات محوری گردد می‌توان به امور ذیل اشاره کرد:

۱. ابداع ابزارهای الکترونیکی رصد رفتار انسانی مثل دوربین‌ها و ضبط صوتها و تلفن‌ها
۲. توسعه کاربرد فناوری اطلاعات در گوشی‌های همراه: دوربین ضبط و پخش
۳. توسعه سخت‌افزارهای ذخیره‌سازی اطلاعات انبوه
۴. ابداع موتورهای جستجوی غول‌آسا برای بازیابی اطلاعات
۵. توسعه شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنت جهانی - دسترسی همگانی به تولید، عرضه، ارسال و دریافت اطلاعات
۶. توسعه کاربرد برنامه‌های گوشی‌های همراه
۷. توسعه شبکه‌های اجتماعی برخط و به اشتراک گذاری اطلاعات (فیس بوک، یوتیوب و ...)
۸. توسعه ابزارهای جاسوسی
۹. توسعه برنامه‌های امنیتی برای هک کردن و ضد هک کردن
۱۰. ابداع اینترنت اشیا
۱۱. رسوخ فناوری اطلاعات در صحنه اقتصادی

و الحمد لله رب العالمين